

Abdoulaye Niang

Katedra Ekonomiki Rolnictwa i Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych
SGGW

Bezpieczeństwo żywnościowe wciąż aktualnym tematem w krajach Sahelu

Dlaczego bezpieczeństwo żywnościowe jest ważne dla krajów Sahelu?

„Fiat Panis” – „niech się stanie chleb”. Hasło to mówi, że człowiek od samego początku walczył o przetrwanie, a szczególnie o zdobywanie pożywienia. Jednak sposoby uzyskania żywności zależały od czasu i miejsca jej zdobywania. Do dziś hasło to jest aktualne. Dzisiejszy świat można podzielić na dwie grupy krajów: kraje bogate, syte, i kraje biedne, niedożywione.

Do rozwiązywania problemu niedożywienia kraje poszukują różnorodnych metod, które pozwolą na stworzenie polityki żywieniowej pozwalającej na optymalne wykorzystanie posiadanych zasobów żywności. Polityka bezpieczeństwa żywnościowego jest potrzebna wszystkim krajom, a w szczególności tym, gdzie mimo ogromnego postępu nauki i technologii istnieją problemy niedoboru żywności.

Jednym z takich regionów świata, gdzie warunki klimatyczne nie sprzyjają rozwojowi rolnictwa jest Sahara, a także jej graniczny region Sahel. Kraje Sahelu przywiązują szczególną wagę do problemu samowystarczalności żywnościowej, gdyż rolnictwo ma duży udział w ich gospodarce, a ich ludność jest głównie zatrudniona w rolnictwie (tab. 1). Zredukowanie głodu i biedy wymaga popierania rozwoju wsi i wspomagania prywatnego agrobiznesu. Wspieranie rozwoju wsi jest najlepszym sposobem pomocy jej mieszkańcom, żeby stali się bardziej produktywni i podnosili swój poziom życia.

W tym celu ułatwienie dostępu do żywności na poziomie gospodarstw domowych i na poziomie narodowym jest konieczne. Poza tym dla krajów Sahelu rozwój rolnictwa może stać się najlepszym napędem dla gospodarki.

Tabela 1
 Udział rolnictwa w gospodarce wybranych krajów Sahelu

Kraje	Udział rolnictwa (w %) w:		
	produkcje krajowym brutto	eksportcie 1989–1991	importcie 1989–1991
Burkina Faso	44	43	17
Czad	43	74	7
Gambia	29	29	38
Gwinea Bissau	46	72	36
Mali	42	85	23
Mauretania	22	8	65
Niger	35	20	27

Źródło: Word soil resource reports FAO, Rome 1996.

Co rozumiemy przez region Sahelu?

Sahel to region położony między Saharą a sawanną. W języku arabskim Sahel oznacza „brzeg”. Bardzo trudno jest konkretnie zdefiniować pojęcie Sahelu. Wielu osobom Sahel kojarzy się z krajami należącymi do organizacji CILSS – powołanej 12 września 1973 r. w Ouagadougou – stolicy Burkina Faso. Celem tej organizacji jest walka z suszą i jej skutkami w Sahelu (Comite de Lutte Permanant Inter-Etats de lutte contre la secheresse au Sahel Permanant Commity for Drought Control in the Sahel). Należą do niej następujące państwa: Senegal, Gwinea Bissau, Gambia, Wyspy Zielonego Przylądka, Mali, Mauretania, Niger, Czad i Burkina Faso.

Sahel to obszar o długości 5000 km i szerokości 300 km pomiędzy Saharą a strefą lasów tropikalnych, obejmujący wszystkie kraje położone pomiędzy Atlantykiem a Morzem Czerwonym. Należą do nich: Gambia, Gwinea Bissau, Senegal, Mali, Mauretania, Niger, Burkina Faso, Czad, Sudan, Etiopia, Erytrea, Somalia, Dżibuti i Wyspy Zielonego Przylądka.

Jako kryterium wyodrębnienia Sahelu wzięto pod uwagę ilość opadów rocznych i rodzaj występującej roślinności na tym terenie, a nie współrzędne geograficzne i przebieg granic państwowych. Na północy, gdzie graniczy on z Saharą, średnie opady rocznie osiągają 200 mm, natomiast na jego południowej granicy aż 600 mm.

Bezpieczeństwo żywnościowe – zakres pojęciowy

Bezpieczeństwo żywnościowe oznacza możliwość pozyskania żywności wystarczającej dla wszystkich ludzi nieprzerwanie, w celu zapewnienia im aktywnego i zdrowego życia. Innymi słowy, ludzie mają zawsze fizyczny i ekonomiczny dostęp do żywności, której potrzebują. Na poziomie gospodarstwa domowego bezpieczeństwo żywnościowe oznacza zdolność gospodarstwa do zapewnienia odpowiedniej ilości żywności dla zaspokojenia potrzeb jego członków, z zakupu lub z własnej produkcji. Jednocześnie muszą być spełnione trzy warunki, aby bezpieczeństwo żywnościowe było zapewnione. Są to:

- fizyczna dostępność żywności, co oznacza wystarczającą podaż żywności na poziomie krajowym, regionalnym i lokalnym, która powinna zagwarantować pokrycie co najmniej minimalnego zapotrzebowania fizjologicznego wszystkich mieszkańców kraju. Import zaś dostarcza żywności ponad to zapotrzebowanie. Konieczna jest przy tym stabilność podaży żywności z roku na rok;

- ekonomiczna dostępność żywności – równoznaczna z tym, że słabsze ekonomicznie gospodarstwa domowe mają dostęp do niezbędnej żywności. Oznacza to, że władza dba o zapewnienie środków na jej zakup (np. zasiłki dla bezrobotnych lub organizowanie pomocy żywnościowej adresowanej do najuboższych grup ludności);

- odpowiednia wartość odżywcza żywności, co pozwoli na spożywanie bezpiecznej żywności, to znaczy pozbawionej zanieczyszczeń przekraczających dopuszczalne normy, zawierającej odpowiedni poziom energii i składników pokarmowych.

Problematyka wyżywienia na świecie

Obecnie na świecie żyje 800 mln ludzi, którzy nie są w stanie kupić sobie niezbędnej ilości żywności do prowadzenia zdrowego życia. Dwa miliardy ludzi żyją na granicy braku mikroelementów i witamin (witaminy A, jodu, żelaza), a więcej niż miliard jest ich pozbawiony. Ze statystyk wynika, że 75% ludzi biednych i niedożywionych mieszka w regionach wiejskich, gdzie żywność jest produkowana.

W ciągu następnych 30 lat rolnictwo będzie musiało produkować dwa razy więcej żywności niż dziś z powodu szybkiego przyrostu naturalnego i powolnego wzrostu dochodów (Wendy and Alex 1996).

Poprawa stanu zdrowia ludności przez odpowiednie wyżywienie wymaga poza podnoszeniem poziomu dochodu gospodarstw domowych także odpowied-

niej kultury żywienia. Wiele osób poprawiłoby swój stan zdrowia przez zmianę sposobów odżywiania się. W niektórych krajach wymaga to kosztownych programów inwestycyjnych.

Na przykład, dla 50 mln ludzi udostępnienie jodu, witaminy A i innych mikroelementów kosztowałoby aż 25 mln dolarów amerykańskich rocznie, ale dałoby 40-krotny efekt (Bank Światowy 1996).

W ostatnich 25 latach świat zrobił ogromny postęp w poprawie standardu życia ludności krajów rozwijających się. Liczba biednych maleje, dochody na osobę podwajają się, umieralność dzieci spada, średnia życia wzrasta. Produkcja żywności ogólnie wzrasta szybko, jak również liczba kalorii na dzień na osobę. Dzienna ilość kalorii wzrosła średnio o 30%, natomiast ceny żywności spadły o 50%. Między 1961 a 1992 rokiem średnia liczba kalorii na osobę na dzień wzrosła od 1925 kcal do 2540, co stanowi więcej niż minimum wymagane przez FAO, które wynosi 2200–2300 kcal.

Więcej niż 80% ludności krajów rozwijających się odżywia się w stopniu zadowalającym w porównaniu z 64% w 1970. Liczba niedożywionych ludzi spadła z 940 mln w 1970 r. do 800 mln w roku 1996 (Bank Światowy 1996). Ale ta poprawa nie dotyczy wszystkich. Jest ona geograficznie bardzo zróżnicowana (tab. 2). Mimo ogromnych postępów w dziedzinie wyżywienia, 1,3 mld ludzi do dzisiaj walczy o codzienne przetrwanie i zarabia mniej niż 1 dolar amerykański dziennie.

Około 15% ludzi na świecie i 20% ludzi w krajach rozwijających się jest źle odżywianych. Wśród nich 195 mln dzieci w wieku 5 lat nie dostaje wystarczająco

Tabela 2

Spożycie żywności na świecie na 1 osobę (kcal/dzień)

Regiony	Lata				
	1961–63	1969–71	1979–81	1990–92	2010 ^a
Kraje rozwijające się	1960	2130	2320	2520	2730
Afryka subsaharyjska	2100	2140	2080	2040	2170
Kraje arabskie	2220	2380	2840	2960	3120
Azja Wschodnia	1750	2050	2360	2670	3040
Azja Południowa	2030	2060	2080	2300	2450
Ameryka Łacińska	2360	2510	2720	2740	2950
Kraje rozwinięte	3020	3180	3270	3330	3470
Kraje postsocjalistyczne	3130	3290	3350	3160	3380
Pozostałe kraje	2980	3130	3230	3410	3510
Świat	2300	2440	2580	2710	2860

^a Prognoza FAO.

Źródło: Security Assesment, FAO, January 1996, s. 31.

jącej ilości żywności na ich potrzeby (Wendy S. Ayers and Alex F. Mc Calla, December 1996).

Wielkim kontrastem jest fakt, że 3/4 biednych i głodnych ludzi mieszka tam, gdzie produkuje się żywność. Do nich należą ludzie nie posiadający ziemi, mieszkańcy bardzo biednych krajów i krajów o małych zasobach rolniczych albo o niesprzyjających warunkach klimatycznych.

W miastach liczba biednych rośnie szybko; niektóre prognozy przewidują, że w następnej dekadzie liczba biednych w miastach dorówna ich liczbie na wsi, dopóki ludność wiejska będzie się przenosić do miast w poszukiwaniu lepszej pracy zarobkowej. Ci ludzie zwiększają ryzyko żywnościowe, ale na razie bieda jest raczej większa na wsi niż w mieście.

Bieda jest rozłożona nierównomiernie, najbardziej dotyka Azję i Afrykę subsaharyjską; 2/3 wszystkich niedożywionych mieszka w Azji, a same Indie stanowią prawie 1/2 głodnych na świecie. Natomiast Afryka ma największą proporcję ludzi niedożywionych, aktualnie stanowi ona około 1/3 mieszkańców, a ich liczba ciągle rośnie (Dyson 1996). W krajach, w których toczą się wojny jest najwięcej ludzi głodnych. Często rolnictwo w krajach, gdzie mieszka dużo ludzi niedożywionych jest na najniższym poziomie produktywności. Na przykład, w Afryce subsaharyjskiej plon zboża wynosi około 138 kg na osobę w porównaniu ze średnią ogóln światową 360 kg na osobę. Ta średnia jest również mała w Azji – 225 kg na osobę. Natomiast w Australii, w Ameryce Północnej wynosi ona 1250 kg na osobę, w Europie i w krajach postsocjalistycznych 625 kg na osobę (Dyson 1996).

Zwiększenie produkcji żywności w krajach biednych będzie miało duże znaczenie w redukcji światowego głodu i poprawie stanu bezpieczeństwa żywnościowego. Zboża są obiektem dużego obrotu handlowego, ale 90% zbóż jest konsumowanych tam, gdzie są wyprodukowane.

Zapotrzebowanie na żywność w przyszłości będzie kształtowane przez przyrost naturalny i wzrost dochodów. Wzrost dochodu pobudza popyt na mięso i warzywa, natomiast zapotrzebowanie na zboża jako pasze dla zwierząt wzrośnie. W roku 2025 świat spodziewa się około 8 mld ludności, czyli 2,5 mld więcej niż obecnie (Wendy S. Ayers and Alex F. Mc Calla, December 1996). W przyszłości wzrost produkcji rolnej musi być prowadzony poprzez poprawę biologiczną roślin, polepszenie plonów, zamiast powiększenia powierzchni upraw roślin. Większość żyznych gleb i terenów, które mogłyby być uprawiane i nawadniane, została już wykorzystana, poza niektórymi terenami w krajach rozwijających się.

Stan wyżywienia w Sahelu

Według FAO, każdy człowiek powinien konsumować dziennie od 2200 do 2300 kilokalorii. Wskaźnik ten jest stosowany jako miernik dostępności żywności. Z obliczeń Departamentu Wyżywienia FAO wynika, że w krajach Sahelu stan wyżywienia w porównaniu z latami 60. poprawia się. Poza czterema krajami: Etiopią, Somalią, Sudanem i Czadem, pozostałe kraje Sahelu osiągnęły w 1990 r. minimum energetyczne wymagane przez FAO, czyli samowystarczalność żywieniową (tab. 3).

Tabela 3

Spżycie żywności w krajach Sahelu na 1 osobę (kcal/dzień w latach 1961–1992)

Kraj	1961	1970	1980	1990	1992
Burkina Faso	1540	1725	1668	2114	2387
Wyspy Zielonego Przylądka	1767	1799	2716	2830	2805
Czad	2283	2189	1639	1698	1989
Dżibuti	1540	1684	1782	2385	2338
Gambia	2257	2213	2023	2334	2360
Gwinea Bissau	1920	1997	1818	2488	2556
Etiopia	1824	1711	1858	1604	1610
Mali	2163	2142	1789	2105	2278
Mauretania	1995	1910	2118	2531	2685
Niger	2074	1977	2229	2053	2257
Senegal	2282	2577	2310	2372	2262
Somalia	1714	1819	1788	1846	1499
Sudan	1778	2223	2244	2050	2202

Źródło : FAOstat 1994.

Na światowej konferencji w Rzymie w 1996 roku postanowiono zastosować do oceny stanu bezpieczeństwa żywnościowego 6 podstawowych czynników. Są to: udział ludności niedożywionej, dochód narodowy na osobę na rok, udział ludności wiejskiej w ogólnej liczbie ludności, udział rolnictwa w gospodarce danego kraju, bilans handlowy produktami rolnymi i ilość spożytej energii na osobę na dobę.

Udział ludności niedożywionej w danym kraju

Im dany kraj ma wyższy udział niedożywionej ludności, tym ma gorzej zrealizowane bezpieczeństwo żywnościowe. W ogólnej klasyfikacji światowej kraje zostały podzielone na 6 kategorii w zależności od udziału ludności niedożywionej: – pierwsza kategoria to kraje, które mają więcej niż 50% ludności

niedożywionej, druga – od 40 do 50%, trzecia – od 30 do 40 %, czwarta – od 20 do 30%, piąta – od 10 do 20%, szósta – mniej niż 10%.

Większość krajów Sahelu należy do pierwszej kategorii. Według FAO (The state of Agriculture 1998), liczba ludzi niedożywionych przedstawia się następująco: Somalia – 73%, Erytrea – 65%, Czad – 54%, Etiopia – 53%. Natomiast reszta krajów: Burkina Faso, Mali, Mauretania, Niger, Senegal i Sudan, należy do drugiej kategorii. Analiza na podstawie liczby ludności niedożywionej pokazuje, że stan bezpieczeństwa żywnościowego w krajach Sahelu nie jest najlepszy.

Dochód narodowy na jednego mieszkańca

Ten wskaźnik również jest brany pod uwagę przy ocenie stanu bezpieczeństwa żywnościowego. Według danych z World Atlas, w 1992 r. w krajach Sahelu tylko w Dżibuti i na Wyspach Zielonego Przylądka dochód na jednego mieszkańca przekroczył 765 USD i wynosił odpowiednio: 1238 i 1002 USD. Im kraj ma wyższy dochód, tym lepsze bezpieczeństwo żywnościowe. Większość krajów Sahelu ma dochód na jednego mieszkańca na rok w granicach 100–340 USD. Te kraje są zaliczane przez FAO do pierwszej kategorii, co oznacza, że mają zapewnione mniejsze bezpieczeństwo żywnościowe. Do tej grupy należą: Burkina Faso (250 USD), Czad (243 USD), Gwinea Bissau (133 USD), Mali (284 USD), Niger (329 USD), Somalia (186 USD). Do drugiej grupy należą: Mauretania (571 USD), Senegal (812 USD). Somalia (36 USD) i Etiopia (53 USD) były bardzo daleko od minimum dochodów wymaganego dla zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego w 1992 roku – ze względu na wojnę w Somalii i klęskę suszy w Etiopii.

Udział ludności wiejskiej w ogólnej liczbie ludności

Trzeci miernik bezpieczeństwa żywnościowego to udział ludności wiejskiej w ogólnej liczbie ludności. Kraje, w których udział ludności wiejskiej wynosi 61–87% zaliczane są do pierwszej grupy. Do krajów tych należą: Burkina Faso (73%), Czad (79%), Gwinea Bissau (78%), Erytrea (83%), Etiopia (86%), Senegal (68%), Somalia (74%) i Sudan (75%) (Incarta 1995). W Dżibuti 8%, a w Mauretanii i na Wyspach Zielonego Przylądka 36% ludności mieszka na wsi. Z danych tych wynika, że większość ludności w krajach Sahelu mieszka na wsi, a jej bezpieczeństwo żywnościowe uzależnione jest bardziej od własnej produkcji rolnej niż od importu żywności i warunków makroekonomicznych. W Sahelu

dostępność żywności jest uzależniona od zbiorów, które z kolei są zależne od warunków pogodowych. Niski poziom dochodów i duży udział ludności wiejskiej oznacza, że ludność wiejska nie jest w stanie bez pomocy państwa zapewnić ciągłości podaży żywności w razie jej sezonowego braku lub klęski nieurodzaju.

Dostępność żywności

Wśród mierników bezpieczeństwa żywnościowego najczęściej stosowanym i najbardziej precyzyjnym jest dostępność żywności. W literaturze wyróżnia się pięć poziomów stanów wyżywienia w zależności od podaży energii z pożywienia na dobę:

- niedokonsumpcja absolutna (spżycie energii wynosi mniej niż 1800 kcal na osobę na dobę),
- niedokonsumpcja relatywna (1800–2200 kcal),
- konsumpcja zalecana (2200–2800 kcal),
- nadkonsumpcja relatywna (2800–3000),
- nadkonsumpcja absolutna (powyżej 3000 kcal).

W 1996 roku ogólnoswiatowe spżycie energii wynosiło 2700 kcal, ale w krajach Afryki subsaharyjskiej tylko 2170 kcal. W krajach Sahelu wynosi ono 2146 kcal, co jest zbliżone do normy zalecanej przez FAO.

W 1995 roku w Czadzie (1914 kcal), Dżibuti (1919 kcal), Erytrei (1619 kcal), Etiopii (1773 kcal) i w Somalii (1596 kcal) nie było osiągnięte minimum energetyczne wymagane przez FAO. Natomiast w pozostałych krajach: Burkina Faso (2387 kcal), Wyspy Zielonego Przylądka (3127 kcal), Gambia (2272 kcal), Gwinea Bissau (2449 kcal), Mali (2174 kcal), Mauretania (2601 kcal), Senegal (2450 kcal), Sudan (2361 kcal), osiągnięto minimum wymagane przez FAO.

Bilans handlu produktami rolnymi

Do mierników bezpieczeństwa żywnościowego należy też bilans handlu produktami rolnymi. Z danych z 1993 roku wynika, że mimo iż kraje Sahelu są producentami żywności, to też ją importują. Tylko trzy kraje Sahelu mają dodatni bilans handlu produktami żywnościowymi. Są to: Czad (64 mln USD), Mali (165 mln USD) i Sudan (220 mln USD) (FAOstat 1997). Wszystkie pozostałe kraje Sahelu to importerzy produktów żywnościowych. Z żywności importowanej korzysta głównie ludność miejska. Najwięcej żywności importuje Senegal (za 209 mln USD), a najmniej Burkina Faso (za 10 mln USD). Podstawowa zasada bezpieczeństwa żywnościowego zakłada, że żywność importowana powinna

uzupełniać braki rodzimej produkcji. W przypadku krajów Sahelu (z wyjątkiem Mauretanii) import żywności stanowi problem, gdyż obciąża budżet państwa i czasami może doprowadzić do destabilizacji gospodarki.

Udział rolnictwa w gospodarstwie

Jak wskazują dane tabeli 4, wśród 14 krajów Sahelu 8 należy do pierwszej kategorii, czyli tych, które są podatne na niebezpieczeństwo żywnościowe i mają duży udział rolnictwa w gospodarce. Są to: Burkina Faso (46%), Gwinea Bissau (45%), Etiopia (43%), Mali (46%), Mauretania (33%), Niger (34%), Somalia (63%) i Sudan (38%). Do drugiej kategorii, czyli krajów, które mają stosunkowo mniejszy udział rolnictwa w gospodarce należą: Wyspy Zielonego Przylądka

Tabela 4
Podział krajów Sahelu według udziału ludności niedożywionej

Kraj	Kategoria 1: 50% ludności niedożywionej	Kategoria 2: 40–50% ludności niedożywionej	Kategoria 3: 30–40% ludności niedożywionej	Kategoria 4: 20–30% ludności niedożywionej	Kategoria 5: 10–20% ludności niedożywionej	Kategoria 6: < 10% ludności niedożywionej
Burkina Faso	X					
Wyspy Zielonego Przylądka		X				
Czad		X				
Dżibuti						X
Gwinea Bissau	X					
Erytrea	X					
Etiopia	X					
Mali	X					
Mauretania	X					
Niger	X					
Senegal		X				
Somalia	X					
Gambia		X				
Sudan	X					

Źródło: Własne opracowanie na podstawie danych z World Atlas, Incarta 1998.

(21%), Czad (31%), Senegal (19%) i Gambia (30%). Wśród krajów Sahelu Dżibuti ma najmniejszy udział rolnictwa w gospodarce i wynosi on 6%.

W wypadku krajów Sahelu należy do wskaźnika udziału rolnictwa w gospodarce dodać to, że nie jest on prawdziwym miernikiem bezpieczeństwa. Mały udział rolnictwa w większości tych krajów nie wynika z poziomu rozwoju gospodarczego kraju, lecz z braku potencjału rolniczego. Dżibuti, gdyby brać pod uwagę tylko ten wskaźnik, należałoby do krajów o wysokim standardzie bezpieczeństwa żywnościowego, jak kraje Unii Europejskiej, bo ma mniejszy niż 20% udział rolnictwa w gospodarce. W wypadku Senegalu i Wysp Zielonego Przylądka wskaźnik ten pokazuje realny poziom bezpieczeństwa żywnościowego.

Podsumowując można powiedzieć, że kraje Sahelu według wskaźnika udziału rolnictwa w gospodarce należą do krajów podatnych na niebezpieczeństwo żywnościowe. Średnio udział rolnictwa w gospodarce wynosi 35%, co klasyfikuje je do pierwszej kategorii, czyli ponad 50% ich ludności nie ma ciągłego dostępu do żywności.

Literatura

Food security a domestic approach. November 1996.

Bezpieczeństwo żywnościowe Rzeczypospolitej Polskiej na przełomie XX i XXI wieku. Zenon Stachowiak, Warszawa 1995.

World Fact Book 1996.

Reformes de polititque economique en Afrique subsaharienne dans les annees 80 et performance du secteur agricole. Gerar Azoulay et Risma Saizal: Rome 1994.

Gestion des programmes d'alimentation des collectivites, Rome 1995.

Food Security – still a Current Problem in the Sahelian Countries

Abstract

The aim of this paper is to highlight the topical problems of food security in the Africa, namely in Sahelian countries, not evident to such degree across Europe and North America, for example.

In the developed countries people care more about the food quality while in the developing ones, particularly in Africa, it is a matter of food quantity. For different reasons it is still a current problem. In the Sahel region people steadily

suffer from the lack of food, either temporary or locally, because of the weather variability and backward agricultural techniques.

In most of the Sahelian countries people achieve the minimum daily energy required by FAO (2 200–2 300 kcal per day per capita) but it is still a lot to do if it comes to reach patterns of healthy nutrition. According to FAO, all Sahelian countries belong to those classified as prone to food insecurity.